Стручни критички осврт

Ана С. Граовац, *Промена јавног интереса у култури планирања у Србији на нивоу генералног урбанистичког плана*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 2024, 6 предстрана без броја + 171 стр. (основни текст на штампаним странама 1–155; извори од стр. 156, референце од стр. 158, биографија на стр. 167). Менторка проф. др Марија Маруна; комисија за оцену и одбрану: Д. Миловановић Родић, М. Милојевић, В. Шећеров. Научна област архитектура и урбанизам, ужа научна област урбанизам. Отворени приступ: НаРДуС.

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација узима за предмет питање како се мења сам појам јавног интереса у урбанистичком планирању у Србији, посматран не као непроменљива вредност него као творевина једне културе планирања која се и сама мења кроз време. Главно истраживачко питање постављено је управо тако — „Како се мења јавни интерес у урбанистичком планирању у култури планирања у Србији?“ — а носећа замисао изложена је без увијања: „Кључни научни проблем истраживања је повезивање, односно потврда претпоставке да се концепт културе планирања може користити као аналитички оквир за истраживање јавног интереса“ (стр. 12). Тежиште рада јесте, дакле, теоријско-аналитичко и квалитативно, а не мерно; то одређује како се читав методолошки слој мора оцењивати и биће важно при мерењу свих замерки које следе.

Пре свега осталог ваља изрећи мерило, изричито и без изузетка. Рукопис је завршен и предат у априлу 2024. године (изјаве ауторке носе датум 8. априла 2024, а комисија за оцену и одбрану именована је 22. априла 2024). Рад се стога овде мери искључиво према литератури, прописима, струковним стандардима и знању који су постојали и били доступни пре тог тренутка. Ништа настало касније није мерило: ни доцније измене Закона о планирању и изградњи, ни каснија издања приручника стила или струковних смерница, ни догађаји у изради Генералног урбанистичког плана Београда 2041 после раног јавног увида из 2022. То правило важи и за списак литературе овог осврта — свака његова јединица објављена је пре априла 2024, изузев саме дисертације, реферата комисије и извора за чињенице које се временом не мењају (уз назнаку).

Наводи из дисертације преузети су дословно, у наводницима, знак по знак и у писму рада (ћирилица), с бројем штампане стране у загради; где извор говори другим писмом, навод се преноси у писму извора. Спорне табеле, графикони и поједине стране проверени су на самим странама рада. Рад је јавно доступан у Националном репозиторијуму дисертација.

II Шта рад доноси

Осврт је дужан да почне оним што дисертација јесте, јер је то и највећи део онога што она вреди.

Прво и најважније, рад доноси самосталан аналитички оквир. Из четири систематизације појма јавног интереса и седам приступа култури планирања ауторка не преузима готову шему него критички бира и укршта — Александерову систематизацију усваја управо зато што „укршта нормативне и процедуралне аспекте планирања, уместо да их посматра у паралели (као код Кембела и Маршал)“ (стр. 24) — и изводи три истраживачке перспективе (друштвене вредности као извор легитимитета, функција јавне управе у утврђивању јавног интереса, улога планера), а потом их у Табели 5 преводи у четири поља истраживања с критеријумима и индикаторима. Тај корак — од теоријских перспектива, преко поља, до критеријума и индикатора доследно примењених на пет закона и четири плана — јесте главни методолошки допринос рада и стоји као самостална вредност, независна од појединачних замерки.

Друго, рад доноси проверљив увид у нормативни садржај јавног интереса кроз пет узастопних закона, и то на нивоу члана и става: тамо где грађу чине сами прописи, читање је везано за одредбу коју читалац може сам да пронађе (нпр. „Закон о планирању и изградњи (2009), Члан 2, ставови 1, 6, 8, 9, 15, 16, 20, 26 и 40:“, стр. 70). То је најпроверљивији слој студије случаја. Из тог слоја израстају и два носећа концептуална налаза — да појам јавног интереса „није непосредно дефинисан у анализираним законима о планирању и изградњи и генералним урбанистичким плановима“ (стр. 137) и да се, у слову прописа, „јавни интерес се и даље примарно везује за јавну својину, а не за јавно добро“ (стр. 141).

Треће, рад доноси оштар и добро утемељен процедурални налаз: да је „кључна промена је донесена изменама закона (2014) увођењем процедуре раног јавног увида“ (стр. 139), али да та новина, како рад показује, не обезбеђује двосмерну комуникацију између обрађивача и јавности. Тај налаз везан је за конкретну измену закона и за конкретну одредбу, а не за општи утисак.

Четврто, рад чини читљивом и упоредивом иначе непрегледну и необјављену планску документацију — извештаје о јавном увиду, закључке и записнике Комисије за планове, образложења Секретаријата за урбанизам — за пет поступака и четири

плана, разврставајући учеснике, теме и исходе примедаба по темама. Тиме поступак утврђивања јавног интереса у пракси постаје предмет о коме се уопште може расправљати с бројевима у руци.

Најзад — и то надилази појединачне вредности — рад је ослоњен на грађу коју је, где год се могла сравнити с изворним текстовима прописа, планова и меродавних других приказа, у највећем делу тачно пренео: одредбе закона на нивоу члана и става, гласила у попису извора и носеће чињенице из литературе стоје. Уз ту фактографску поузданост иде и истраживачка поштеност, коју ваља именовати јер она омогућава да се о раду расправља овако детаљно: ауторка сама означава границе своје грађе — „Стога поређење није адекватно“ (стр. 92) тамо где упоредивост биланса трпи; „није успостављена довољна истраживачка дистанца у односу на предмет истраживања“ (стр. 150) за последњи период; и „Уочено је једино груписања интереса, али можда не на нивоу прављења коалиције“ (стр. 127) тамо где би јачи израз премашио грађу. Домет закључака рад унапред омеђује ослонцем на литературу: „аутори сматрају да студије случаја које се истражују могу дати одговор само у конкретно постављеним оквирима, а не универзална решења“ (стр. 9).

III Циљеви, хипотезе и нацрт истраживања

Општи и три посебна циља, задаци и три хипотезе постављени су у Уводу јасно и прегледно, а нацрт је двоок: преглед и систематизација литературе у теоријском делу, и студија једног случаја „дата кроз историјску компаративну анализу“ (стр. 12) у примењеном делу. Замисао је зрела и добро артикулисана. Најозбиљније замерке рада, међутим, тичу се управо начина на који су хипотезе формулисане и потврђене.

Прве две хипотезе формулисане су као тврдње о изводљивости. Прва гласи да „Концепт културе планирања омогућава успостављање аналитичког оквира за истраживање јавног интереса у пракси урбанистичког планирања у Србији“ (стр. 11), а друга да ниво генералног урбанистичког плана омогућава истовремено праћење културе планирања и аспеката јавног интереса. Обе се у закључку проглашавају доказаним самим извођењем истраживања — пошто је оквир изграђен, у закључку стоји: „чиме је доказана прва хипотеза“ (стр. 149). Тешкоћа је у томе што хипотеза која тврди да нешто „омогућава“ нема исказан услов под којим би се могла оборити, па се њена потврда поклапа с чином изградње оквира. Овде треба бити прецизан, а не строг. У квалитативном, тумачењском нацрту, какав рад изричито усваја, полазне претпоставке о оперативности и продуктивности аналитичког апарата легитимне су и заиста се проверавају успешним извођењем — водећи приручници квалитативног нацрта у том духу уместо оповргљивих хипотеза предвиђају истраживачка питања и радне претпоставке (Creswell & Creswell, 2018; Maxwell, 2013). Замерка стога не пада на легитимност претпоставки него на реч: примереније би било рећи да је показана оперативност оквира и погодност нивоа плана него да су прве две хипотезе

„доказане“ у строгом смислу. Ту напетост, ваља додати, ствара и обавезујући оквир: Правилник о докторским студијама Универзитета у Београду тражи да пријава теме садржи „основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању (хипотезе које ће се научно потврдити или оборити)“, па се хипотезе морају и формулисати као тврдње које се могу оборити.

Трећа, садржинска хипотеза узрочна је: „Промена културе планирања условљава промене јавног интереса у урбанистичком планирању“ (стр. 11), а у закључку стоји да су закључци то показали, „чиме је доказана трећа хипотеза“ (стр. 150). Ту се јавља двострука тешкоћа. Прво, узрочни глагол надилази оно што анализа садржаја може да покаже. Друго, и обележја културе планирања и садржај јавног интереса очитавају се из истог материјала — истих закона, планова и документације — па не постоји мера културе планирања независна од јавног интереса која би дозволила проверу узрока и последице; ризик кружности рад у Уводу не адресира. Тај ризик ваља именовати као претњу ваљаности нацрта (Maxwell, 2013), а не као доказануману: рад две појаве оперативно раздваја на различите нивое апстракције — културу планирања кроз три димензије контекста, јавни интерес кроз нормативни и процедурални садржај (Табела 5) — чиме ризик умањује, али не и уклања. Најпоштенија оцена јесте да „условљава“ ту треба читати као теоријски постулирану релацију унутар оквира, кроз секвенце, а не као емпиријски утврђену узрочност — и да би узрочни језик у формулацији хипотезе и закључка ваљало калибрисати као релациони.

Две напомене о нацрту иду делом у прилог раду, делом на његов терет. Избор једног случаја (Београд, ниво ГУП-а) сам по себи није мана: закључивање с једног, стратешки одабраног случаја легитиман је поступак — „One can often generalize on the basis of a single case, and the case study may be central to scientific development via generalization as supplement or alternative to other methods“ (Flyvbjerg, 2006, стр. 228) — при чему се домет мора схватити као аналитичко, не статистичко уопштавање (Yin, 2018; Gerring, 2017). Питање, дакле, није сме ли се закључивати с једног случаја, него да ли је уопштавање на „Србију“ примерено омеђено (о томе в. одељак V и IX). Друга напомена тиче се поступка избора литературе у теоријском делу: базе, кључне речи и критеријуми укључивања нису описани, па се исцрпност избора четири систематизације и седам приступа не може механички проценити. То није прекршај — наративни преглед не подлеже протоколу систематског прегледа, који је „a reporting guideline designed to address poor reporting of systematic reviews“ (Page и др., 2021) и обавезује само њих; али струковни приказ прегледних метода препоручује да се и наративни преглед прати описом поступка избора извора (Snyder, 2019; Grant & Booth, 2009), што би овде објаснило зашто нека дела улазе а друга изостају. Рад, у своју корист, избор сваке усвојене и одбачене систематизације образлаже садржајно (одељци 2.1.6 и 2.2.6). Најзад, рад нема сопствених испитаника — нема интервјуа ни анкета — што ауторка сама наводи као ограничење (стр. 150);

анкету међу планерима из 2022. преноси као налаз из литературе. Изостанак испитаника овде се не узима заману: за анализу докумената он је природан избор, а рад га не прикрива.

IV Теоријски оквир: јавни интерес, култура планирања и три истраживачке перспективе

Теоријски део је обиман, добро распоређен и, где се могло проверити, веродостојан у преношењу извора. Избор носеће систематизације (Александер) и носећег оквира (де Врис) образложен је, а не преузет здраво за готово: де Врисов приступ бира се, између осталог, зато што су његове димензије „независне, равноправно постављене и не сугеришу априори да не могу бити укрштене, што чини модел флексибилним и адаптивним конкретном задатку“ (стр. 36). Уз тај аргументован избор стоји и додатна, неразрађена тврдња да тај приступ „апсорбује у себе многе идеје и сегменте осталих анализираних приступа“, где рад не набраја који је сегмент из ког приступа преузет; та реченица, међутим, није носећи разлог избора, који почива на претходно изнетим аргументима, па је замерка ограничена на тај један исказ.

Неколико слабости овог дела тичу се приписивања и верности навода, и вреди их одвојити од чисте лектуре јер додирују апарат. Носива подела појма јавног интереса на исход и процедуру у тексту се изричито приписује Кембелу и Маршалу (2002), али натпис Табеле 1 као извор наводи Дадашпура и Шејдаји (2021), док Табела 2, која приказује исту поделу, наводи Кембела и Маршала; приписивање извора у натпису Табеле 1 треба ускладити с текстом (прегледни рад Дадашпура и Шејдаји ту типологију легитимно сумира, па извор није измишљен, али је неусаглашен). Неколико темељних одређења преноси се из друге руке без ознаке посредног цитирања — Тејлорова дефиниција културе преко Харриса (1989), Книлова дефиниција конвергенције преко Стеда (2012) — иако рад нигде не користи ознаку наведено према. Преношење општепознатих дефиниција из прегледних извора разумљив је избор у теоријском делу, али и APA и Чикаго стил и Кодекс професионалне етике Универзитета траже да се порекло идеје и навода тачно означи: чланови академске заједнице „гарантују изворност научних радова које објављују, као и тачност у приказивању и навођењу информација о пореклу идеја и навода којима су се у раду користили“ (Кодекс УБ, 2016, чл. 22, ст. 2; в. и APA, 7. изд., 2020, о секундарним изворима) — па недостаје само формална ознака посредног цитата или навођење изворних јединица.

Једна замерка овог дела строжа је од осталих јер погађа верност навода под наводницима. У преношењу закључка Чолић слика која у извору стоји у супротном граматичком смислу — да смислена дискурзивна пракса не може да постоји „у вакууму“ без предуслова — у раду је преокренута и допуњена речју које у извору нема; будући да је реч о наводу под наводницима, ту није довољно ускладити смисао

него и сам цитат. У истом реду, али блаже, налазе се два помака нагласка: нормативни налаз Дреновак-Ивановић (да је заштита животне средине признат, али недовољно уређен јавни интерес) пренет је као емпиријска тврдња о слабим ефектима примене, а описно, отежано или ограничено учешће јавности у доба пандемије заоштрено је до тврдње о укидању законом гарантованих грађанских права. Ниједан од та три помака не руши теоријски оквир, али сва три траже прецизнији израз, а први — исправку самог цитата.

Остале примедбе овог дела апаратске су и терминолошке и наводе се сажето: енглески еквивалент уз носећи појам суштински аспект дат је погрешно као substantial уместо substantive (Александеров термин); Роулсова синтагма преведена је неспретно („универзалну редистрибуцију етике“), уз значење ипак разјашњено у истој реченици; транскрипција страних имена местимично колеба (Фурст/Фирст, Шејдаји/Шејдај, Де Вре/Отенгафен, Healy/Healey), при чему исправни облици доминирају, а латиничне одреднице у загради недвосмислено идентификују ауторе. По норми српског језика реч је о питању доследности, не о једном тачном облику (Правопис српскога језика, 2010; Прћић, 2008). Приказ четвртог периода, ваља приметити, у знатној мери почива на радовима саме ауторке, менторке и чланова истраживачке групе и на анкети удружења чији је ауторка суоснивач; та самореференцијалност није прикривена (ауторство је означено, афилијације обелодањене), али би је ваљало признати на самом месту прегледа.

V Студија случаја: одабир грађе, критеријуми, индикатори и положај истраживача

Овде је и најјаче и најслабије место методолошког слоја, често на истом месту. Најјаче је сам аналитички оквир — три перспективе, четири поља, критеријуми и индикатори у Табели 5 — доследно примењен на целу грађу. Најслабије је начин на који се исказују збирне оцене.

Збирне табеле (11, 21, 30, 36) сваки критеријум оцењују знаковима (+, +/−, −/+, − и 0), али нигде — ни уз табеле ни у методолошкој Табели 5 — није дат кључ који разликује „+/−“ од „−/+“, ни правило по коме се одредба закона или планска мера сврстава у утилитаризам, друштвену правду или комунитаризам, ни правило доделе знака. Пошто те знаковне оцене непосредно носе главне налазе (доминација утилитаризма, слабљење друштвене правде и комунитаризма), а разлика између „+/−“ и „−/+“ објективно се не може реконструисати, њихово читање није независно поновљиво. То је најозбиљнија замерка овог слоја. Меру струке ту дају методолошки приручници анализе садржаја, који траже да правила сегментације и разврставања буду изричито изнета (Krippendorff, 2018; Schreier, 2012), као и планерски рад посвећен баш оцени планова, који исто тражи при исказивању оцена (Stevens, Lyles & Berke, 2014). Замерку, међутим, ваља тачно омеђити с два краја. Прво, одсуство

другог оцењивача и мере међукодерског слагања овде није прекршај: у тумачењској анализи једног истраживача субјективност је аналитички ресурс, а не мана, и други оцењивач се не тражи (Braun & Clarke, 2021). Друго, смер сваке знаковне оцене ипак је наративно образложен уз табеле, а три вредносна домена унапред дефинисана у теоријском делу, па налази почивају и на читању одредаба на нивоу члана и става (табеле 6–9), не само на знаковима. Оно што поштено остаје јесте препорука — не да се уведе други кодер, него да се уз збирне табеле испишу легенда знакова и правило доделе, чиме би оцене постале проверљиве.

Из истог круга је и недоследно спроведен сопствени индикатор. Заглавља поља и Табеле 5 декларишу индикатор члан и став закона, али је он спроведен само у делу табела (6, 7, 22, 23), док остале (8–10, 24–29) одредбе приказују наративно, без члана и става; уз то родни назив Закон о планирању и изградњи у заглављима генерички покрива и први период, чији је пропис Закон о планирању и уређењу простора и насеља из 1995. То отежава независну проверу у тим табелама, мада је реч о садржинским решењима која често нису везана за један члан, а први период се у самим табелама води под тачним називом закона. У истом реду је и двострука периодизација: иста ознака први период носи распон 1985–2003 у прегледу стручних ставова, а 1995–2003 у анализи прописа. Разлика је свесна и образложива — анализа прописа може почети тек првим релевантним законом (1995) — али ту разлику рад нигде изричито не усклађује, па ознаке треба уједначити или разлог помереног почетка назначити на месту.

Питање обима грађе тиче се уопштавања. Наслов, главно питање и део закључака говоре о „Србији“ и о „држави“, док грађу чине један град, један ниво плана и, у знатном делу, планови једне установе. Ту треба разликовати две врсте закључака. Закључци о правном оквиру легитимно се односе на целу државу, јер анализирани закони важе национално. Закључци о пракси одлучивања и о начину утврђивања јавног интереса, међутим, почивају на београдској грађи, а прескок на „Србију“ рад у закључку не образлаже посебно — за разлику од временских ограничења, која признаје. Пошто је реч о студији једног случаја, ту генерализацију ваљало би изричито омеђити и у закључку, у складу с методолошком скромношћу коју рад сам преузима у Уводу (стр. 9) и коју струка тражи као аналитичко, не статистичко уопштавање (Flyvbjerg, 2006; Yin, 2018).

Најзад, положај истраживача. Ауторка је, по биографији у раду и по реферату, од 2002. до 2021. радила као урбаниста планер у Урбанистичком заводу Београда — установи која се у попису извора јавља као обрађивач сва четири анализирана плана — рад је у изјави захвалности посвећен запосленима у тој установи, а једна од смерница препоручује „Успостављање институције Урбанистичког завода Београда као јавног предузећа“ (стр. 152). Ту треба рећи двоје, и обоје поштено. С једне стране, упућеност практичара који је две деценије радио у водећој установи јесте предност, а

не сама по себи пристрасност: она даје приступ иначе тешко доступној документацији и разумевање поступака које спољни истраживач не би имао (Dwyer & Buckle, 2009; Schön, 1983 — који рефлексивног практичара изричито тражи и у урбанизму, а рад га сам наводи), а анализа почива на „објективним чињеницама и подацима“ из званичне документације (стр. 150), не на личном сећању. С друге стране, управо због те близине, изричита изјава о положају истраживача — о сопственој улози у анализираним поступцима и о могућем сукобу интереса, нарочито уз оцену планова те установе и уз смерницу која се на њу односи — методолошки припада у опис метода, а изостала је; изричита ограда постоји само за последњи период (стр. 150). То није дисквалификација, него захтев за рефлексивном изјавом и обелодањивањем сукоба интереса и извора подршке истраживању, какво траже и признати оквири истраживачког интегритета (ALLEA, 2023; в. и Berger, 2015; Mercer, 2007). Ваља додати и оно што се овде не узима заману: изостанак етичке сагласности није недостатак, јер истраживање на јавно доступним и архивским документима без испитаника такву сагласност не тражи — јавно доступни материјали, укључујући објављене записнике састанака, „would not be considered ‘personal data’ requiring ethics review“ (ESRC, 2015); а обазривост с препознатљивим подацима подносилаца примедаба, коју овај осврт поштује, има упориште у широкој дефиницији податка о личности (Закон о заштити података о личности, 87/2018, чл. 4). Изостанак прилога (кодне шеме, табеле примедаба) такође није формални прекршај, јер су прилози по Упутству Универзитета необавезни — али, независно од форме, без приложене шеме и без назнаке где се необјављени документи чувају и како им је приступљено, строга репликација емпиријског дела остаје ограничена (Krippendorff, 2018).

VI Закони и подзаконски акти: приказ одредаба и њихових измена

Приказ пет узастопних закона и кључних правилника носећи је и најпроверљивији део студије случаја, и то треба рећи пре замерки: тамо где су се тврдње могле сравнити с изворним прописима, приказ у највећем делу држи, а рад с примарним изворима на нивоу члана и става (табеле 6–7, 22–23) омогућава читаоцу да наводе сам провери.

Преостале примедбе овог дела претежно су терминолошке и апаратске, и по правилу их рад на другом месту исправно наводи. Најсистематскија је мешање врсте јединице прописа: нумерисани делови члана 2 (и члана 3) закона на више места се зову ставовима, док их пропис зове тачкама. Редни бројеви и садржина означених јединица тачни су; спорна је само ознака врсте. У правно-аналитичком раду то јесте непрецизност, а мера за њу постоји у обавезујућем акту о номотехници: „Члан се дели на ставове, ставови на тачке, тачке на подтачке, а подтачке на алинеје“

(Јединствена методолошка правила за израду прописа, чл. 25). Реч је, дакле, о једној уредничкој напомени која се понавља, без садржинских последица. У истом реду су и појединачне омашке у означавању измена: тврдња да измене из 2018. додају нов члан 11 (у ствари додају ставове постојећег члана); правилник из 2015. анализиран под насловом ранијег правилника из 2010; једна промена у Табели 8 датирана у 2014, док је наратив на истој страни тачно датира у 2011 — рад, дакле, сам себе исправља. Назив закона из 1995. јавља се, уз то, у три облика (пун, без „и насеља“, без „планирању и“), што идентитет прописа не доводи у питање, али тражи уједначавање према службеном гласилу.

Три места овог дела надилазе лектуру и тичу се начина закључивања из прописа. Прво, квалификација да је став закона из 1995. према утврђивању јавног интереса „искључиво деонтолошки“ (стр. 102) делом почива на одсуству изричите одредбе; закључак, међутим, није голо извођење из ћутања закона — иза њега стоји образложење да закон јавни интерес своди на нормативно утврђене јавне површине као правило за експропријацију, без дијалошког елемента, па по теоријском критеријуму из поглавља 2.5 сврставање јесте брањиво, али би мерило — само правило, без дијалога — ваљало изрећи на самом месту. Слично важи за квалификацију да начела Закона из 2009. „имплицитно“ представљају деонтолошки утврђен јавни интерес — корак је ауторка сама означила као имплицитан, па не тврди постојање изричите одредбе, али би упут на критеријум из 2.5 био на месту. Друго, у анализи прописа местимично се јавља вредносно обојен језик — измене су „крајње рудиментарне и веома паушалне“ (стр. 72), усвајању плана претходи „напрасна израда“ (стр. 66), појам партиципације уводи се „нажалост“ без ближег одређења. Наводи су квалификације уочене (не)доследности самих решења и рад их одмах образлаже, па не мењају налаз; али у неутралном аналитичком тексту тон би ваљало ублажити. Треће, неформална ознака састава Комисије за планове „3 (СГБ) : 1 (министарство)“ математички не одговара истовремено наведеном (и законски тачном) исказу да се једна трећина именује на предлог министра; садржинска тврдња о надлежности је тачна, а нотацију односа треба ускладити.

VII Генерални планови Београда: нормативни садржај, биланси и приоритети

Анализа четири плана прати нормативни садржај јавног интереса кроз утилитарни аспект, аспект друштвене правде и комунитаризам, уз просторне билансе и приоритете. Део носи и једно од најбољих места истраживачке поштености у раду: тамо где би прећуткивање било лако, ауторка сама означава да раст удела јавних служби потиче од промене начина обрачуна, а не од стварног раста, и закључује да „Стога поређење није адекватно“ (стр. 92).

Замерке овог дела су претежно лаке и типографске, али их ваља исправити. Проширење обухвата са 77.602 на 77.875 ha износи око 0,35%, а не „приближно за 1%“ како стоји уз тачне апсолутне бројеве (стр. 91) — реч је о непрецизној квалификацији сопственог податка, коју читалац сам исправља. Заглавље колоне за план у изради носи годину „(2019)“ (годину одлуке о изради), што уводи трећи, недоследан датум за план који се иначе доследно води као „(у изради)“ с раним јавним увидом из 2022. Концепт Генералног урбанистичког плана Београда 2041 добија у збирним табелама негативну оцену („–“) и за садржаје које у концептуалном решењу није ни могао имати — ту границу упоредивости рад изричито обелодањује (стр. 92), али би одсуство садржаја у недовршеном плану ваљало означити посебно, а не негативном вредносном оценом која потом улази у закључак о опадању домена. Остало су ситнице слога: мешање децималног зареза и тачке, што је супротно норми (Правопис српскога језика, 2010), и словне омашке у натписима појединих табела. Идентитет самих планова није споран — сви су у попису извора наведени с бројем гласила (27/03, 63/09, 11/16, 70/14) — па се то не узима заману; изостанак тачне стране или поглавља уз поједине исказе о садржају плана овде се не узима заману, јер не отежава идентификацију документа.

VIII Јавни увиди: учесници, примедбе, коалиције и начин одлучивања

Ово је емпиријски најоригиналнији део: систематична, упоредива обрада необјављене документације о јавним увидима за пет поступака, из које израстају конкретни, проверљиви налази — попут онога да суштинске измене планског решења (гробље на Јелезовцу, Макишко поље) нису праћене поновљеним јавним увидом. Вредност дела је стварна; замерке се тичу прецизности приказа, не носеће аргументације.

Најсистематскија група тиче се бројева и њихових основица. Проценти се дају на једну децималу на изричито приближним основицама („око 630“, „преко 420“) и на врло малим основицама (5, 13), где једна примедба помера удео за осам до двадесет поена; уз то постоје унутрашња неслагања збира — за поновљени јавни увид 2013. наведено је 13 учесника, а разложени делови дају 12 (7+5); за други јавни увид у ГУП 2016 наведено је 108 примедаба, а делови дају 107, на коју основицу су и проценти рачунати. Реч је о ситним недоследностима у преношењу из изворне документације, које не обрћу ниједан општи тренд (доминантно неприхваћене примедбе, пад учешћа), али их треба ускладити с јединственом основицом, а децималну прецизност на малим и приближним основицама ублажити. Уз то иде неколико локалних омашки које рад сам на другом месту демантује: Макишко поље приписано је на једном месту Раковици уместо Чукарици; општина уз гробље на Јелезовцу у резимеу је именована Звездаром, док грађа и главни текст наводе

„градским општинама Вождовац и Раковица“ (стр. 133); републичко предузеће једном је названо „ЈКП“ уместо „ЈП“ Србијашуме. Кружни графикони (слике 6–9) не носе исписан извор, а два најмања удела на једном графикону остала су необележена — подаци се, међутим, поклапају с текстом и табелама, а извор (извештаји о јавном увиду) рад именује као индикатор.

Три места овог дела теже су од апарата. Прво, оцена да је измена и допуна Закона из 2014. донета „без формалног законског основа“ (стр. 131) правна је квалификација ваљаности акта, а рад не наводи прекршени пропис, члан ни орган — тим пре што су те измене формално донете и објављене (70/14); формулацију треба поткрепити правним основом или је преформулисати као хронолошко запажање. Друго, конструкт коалиције операционализован је преко тематског преклапања примедаба, које показује груписање интереса, али не нужно координацију међу учесницима; ту границу рад ипак поштено означава у граничним случајевима (стр. 127), па закључке о коалицијама треба читати као налаз о груписању интереса, не о доказаном савезништву — прецизнији критеријум (подударне формулације примедаба) додатно би осигурао налаз. Треће, из процедуралних докумената местимично се изводе тврдње о намерама доносилаца одлука (да постизање консензуса „није била идеја“, да је испољавање конфликта „избегнуто“); намера се не приписује произвољно — изведена је из проверљивог показатеља, непонављања јавног увида после суштинске измене — али такве вредносно обојене исказе о намери требало је изричитије означити као тумачење и поставити мерило по коме се намера очитава из редоследа корака.

Ваља додати и то да рад на истој оси пореди поступке различите природе — рани јавни увид у концептуално решење (2041), за који одговори на примедбе нису доступни, и јавне увиде у нацрте ранијих планова — што ограничава упоредивост закључака о промени кроз време. Рад то делом отклања ограничавањем на заједничке индикаторе и изричитим напоменама уз последњи план, али је неистоврсност поступака заслуживала изричитију методолошку ограду, а не само ограде уз поједине налазе. Најзад, збирна оцена да је „јавни сектор доминантан учесник свих анализираних јавних увида“ (стр. 134) непрецизно је срочена: по сопственој Табели 31 грађани су најбројнији у већини увида, што рад у разложном тексту и наводи — реч „доминантан“ ту треба читати као стално присутан институционални актер, али синтезу је ваљало прецизније формулисати.

IX Однос грађе и закључака

Закључак је чисто текстуалан, синтетише поглавље 3 и на више места достиже прецизне, добро везане исказе (нпр. везивање конкретне одредбе за последицу по домен управљања). Замерке се тичу калибрације језика и домета појединих закључака, а деле језгро с методолошким примедбама из одељака III и V.

Средишња је оцена да се, од понављања јавног увида у ГУП 2016, „одлуке махом доносе са позиције политичке моћи“ (стр. 145) и да „држава доминантно сагледава дијалошку димензију јавног интереса као одлучивање са позиције политичке моћи“ (стр. 146). Разлика између стручно-политичког консензуса, компромиса и одлучивања с позиције политичке моћи почива на теоријском оквиру (Ленонова дистинкција) и на конкретним, именованим случајевима (Макишко поље, обустава израде у сенци пројекта „Београд на води“), али мерило које та три начина операционално раздваја није изричито исказано, па иста врста грађе бива протумачена као консензус у ранијим, а као политичка моћ у каснијим периодима. Оцена стога остаје интерпретативна — поткрепљена, али не операционализована. У истом реду је и употреба узрочних глагола („условљава“, „обуставила“, „резултирало“) на описној грађи и понеки вредносни израз у аналитичком тексту („Поражавајућа чињеница“, стр. 140); кључна узрочна тврдња о обустави израде изричито је, додуше, ограђена као претпоставка („основано претпоставити“), а вредносни изрази су ретки, али би аналитички тон ваљало уједначити. Мера за то долази из природе анализе садржаја, не из спољног правила: закључци о начину одлучивања и о намерама надилазе оно што квалитативно читање докумената строго демонстрира, па их треба изразити као релационе и тумачењске, не као утврђене узроке.

Два домета закључка премашују грађу. Прво, уопштавање налаза о пракси одлучивања на „државу“ и „Србију“ већ је размотрено у одељку V и овде се на њега само упућује. Друго су тврдње о томе да планери мењају „своје ставове и етичке процене“ (стр. 148), иако је трећа перспектива изричито ограничена „само кроз процедурална правила“, а „Субјективна перцепција планера везана за њихово етичко просуђивање“ (стр. 67) изостављена и нема ниједног исказа самих планера. Носећи закључци о улози планера изведени су, истина, из њихове објективне позиције и документованог понашања, а ограничење ауторка поштено наводи (стр. 150) — али формулацију о ставовима и етичким проценама треба ускладити с тим самоограничењем (нпр. улога и оквир деловања уместо ставови и етичке процене). Такав захтев да се закључак држи унутар најављеног домета мера је ваљаности квалитативног нацрта (Maxwell, 2013), а не строгост спољног правила.

На супротној страни биланса стоји нешто што овај део чини бољим него што би иначе био: смерница која се тиче Урбанистичког завода изведена је из проверљивог налаза (о улози завода по закону из 1995, укинутој 2003), а не из наклоности; ограничење дистанце за последњи период рад изричито признаје, а истраживање изричито заснива на забележеним подацима („истраживање је ограничено тумачењем забележених података“, стр. 150). Пажљив читалац, дакле, види да рад зна где су му границе — само их на неколико места у закључку прекорачује језиком.

X Научни апарат, наводи, табеле и језик

Научни апарат је место на коме је рад био најмање брижљив, мада ни ту не у мери која дира садржину, а на једном важном крају апарат је уредан: ниједна од јединица пописа литературе није остала нецитирана — нема мртвих јединица — начин цитирања доследан је облику (аутор, година) кроз цео рад, а језгро уже области (јавни интерес, култура планирања, домаћи контекст) покривено је темељно и из изворних чланака, с тежиштем на новијој литератури уз класична дела.

Најозбиљнија је потпуност пописа. Око двадесет пет дистинктних дела цитира се у тексту, а нема их у попису Референце — међу њима, у једном збирном позивању на почетку рада, осам јединица одједном (Dworkin 1977, Friedmann 1973, MacIntyre 1998, Lichfield 1992, Singer 1993, Thornley 1991, Allmendinger & Thomas 1998, Douglas 1992), а расуто и Knill 2005 (наведен и с бројем стране), Rittel & Webber 1973, Harris 1989 и друга. Дела су стварна и тачно датирана, па је реч о непотпуности пописа, не о нетачном податку; али то нарушава изричито правило да се наводе „сви радови чији су делови у докторском раду експлицитно наведени, као и они на које се аутор позива“ (Упутство о облику и садржају докторске дисертације која се брани на Универзитету у Београду). У прилог раду иде то што ниједна постојећа јединица није нецитирана, па је попис непотпун само на једном крају и лако се допуњава.

Остале примедбе на апарат су лакше и наводе се сажето. Дословни наводи под наводницима претежно су без броја стране (само мали део их има), што отежава њихову проверу у изворнику — захтев за страном односи се управо на дословне наводе (APA, 7. изд., 2020), док је навођење (аутор, година) без стране за парафразе прихватљиво. Тамо где попис садржи две јединице истог аутора и године (Alexander 2002a/2002b и др.), у тексту се цитира гола година без ознаке а/б, што код тих јединица оставља двосмисленост. Иста реченица из Фирста (2009) приписана је на два места двема различитим странама изворника (28 и 26). У попису литературе поткрале су се и две омашке у идентификацији: наслов Александеровог рада из 2002. у попису носи реч Sustainable уместо Substantive, а часопис за рад из исте године наведен је као Planning Studies уместо International Planning Studies — идентификација дела је ипак недвосмислена (часопис, годиште, свеска, стране), па је реч о исправкама наслова. У попису извора и у једној фусноти има словних омашки („1095“ уместо 1995; „Службени слит“; мешана писма у римском броју), непотпуних јединица без датума и једне двоструко наведене одлуке (74/19). Две унакрсне упуте воде на погрешна места (на непостојећи одељак „1.1.6“ и на погрешан „2.1.5“ за де Врисове димензије), а два наслова поглавља носе словне омашке које се јављају и у садржају; пет скраћеница користи се без уврштавања у Списак скраћеница. Два мрежна извора носе енглеску ознаку „Retrieved from“ у раду писаном ћирилицом и немају издвојен датум приступа — реч је о два извора и о артефакту стила цитирања, па је тежина мала; датум приступа код променљивих

онлајн садржаја ипак ваља додати. Језичке ситнице (мешана ћирилична и латинична слова унутар речи, полусложенице, децимални зарез и тачка, а на страни с резимеом изостављено слово у речи урбанистичког) техничке су природе и не дирају смисао, али нарушавају уредност писма (Правопис српскога језика, 2010).

Најзад, чисто ради потпуности оцене независности, а не као замерка апарату: радови ауторке, менторке и чланова истраживачке групе чине знатан удео пописа, а приказ четвртог периода ослања се на радове групе. Ауторство је транспарентно означено, јединице су тематски повезане с дисертацијом, а објављивање рада повезаног с темом пре одбране јесте прописани услов (Правилник о докторским студијама УБ, чл. 34) — па се то бележи као контекст за оцену независности налаза, не као недостатак апарата.

XI Однос рада и реферата комисије

Реферат комисије оцењује да дисертација остварује „значајан научни допринос“, нарочито у повезивању концепата јавног интереса и културе планирања и у изградњи аналитичког апарата за праћење промене кроз време. Тај део оцене одговара стању у тексту: аналитички оквир (три перспективе → четири поља → критеријуми и индикатори) јесте самосталан допринос, а историјско-компаративни увид у београдску грађу проверљив је у свом најбољем, нормативно-правном слоју.

Две оцене реферата, међутим, ваља сравнити с текстом. Прва је формулација да је ауторка „развила специфичан методолошки приступ који је омогућио емпиријску проверу претходних хипотеза“ (реферат, стр. 14). Та оцена стоји само за трећу, садржинску хипотезу, која јесте предмет анализе садржаја; прве две, међутим, тврде да оквир и ниво плана нешто „омогућавају“ и потврђују се самим извођењем истраживања, а не емпиријском провером (в. одељак III). Друга је домет уопштавања: реферат допринос везује за „Србију“, што за налазе о правном оквиру стоји (закони важе национално), али за налазе о пракси одлучивања премашује грађу једног града и планова једне установе (в. одељке V и IX).

Уз то стоји и неколико неусаглашености између реферата и рада, које говоре у прилог тексту рада а не реферата. Реферат последњи период назива „Пети период од 2016-2022. године“ (реферат, стр. 8) и броји пет периода, док их рад доследно броји четири (уводни се не броји) и последњи назива четвртим. Реферат бројеве гласила 122/20 и 136/23 везује на једном месту за Службени билтен Архитектонског факултета, а на другом за гласило Универзитета; ти бројеви припадају Правилнику о докторским студијама Архитектонског факултета (Службени билтен АФ), док Правилник на нивоу Универзитета носи бројеве 191/2016…241/2022 — реч је о омашки у самом реферату, не у раду. Најзад, наведени обим од 175 страна и 231 библиографске јединице слаже се с радом у оквиру заокруживања (PDF има 177

страна, од чега шест предстрана без броја; попис и примарни извори дају готово исти збир, уз једну двоструко наведену одлуку). Услов објављеног рада повезаног с дисертацијом (рад категорије М24) испуњен је пре одбране, што иде у прилог раду (Правилник о докторским студијама УБ, чл. 34).

XII Шта остаје

Кад се све сабере, добија се оцена коју вреди изрећи у једном комаду, без ублажавања и без претеривања.

Дисертација Ане Граовац самостално је изведен и вредан рад који домаћој теорији планирања доноси оно што она није имала у овом облику: аналитички оквир који појам јавног интереса чита кроз културу планирања — три перспективе преведене у четири поља, критеријуме и индикаторе — и који се потом доследно примењује на пет закона, четири генерална плана Београда и на иначе непрегледну документацију пет јавних увида. Из тог оквира израстају проверљиви и нетривијални налази: да јавни интерес у анализираним прописима и плановима није непосредно одређен и своди се на површине јавне намене, да утилитарни аспект стално преовлађује док аспекти друштвене правде и културно утемељених норми слабе, и да рани јавни увид, као кључна процедурална новина из 2014, не обезбеђује двосмерну комуникацију. Фактографска основа рада, тамо где се могла сравнити с изворним прописима, плановима и меродавним приказима, у највећем делу држи; а рад одликује истраживачка поштеност — рад сам означава границе своје упоредивости, своје дистанце и својих конструката.

Слабости су, по оцени овог осврта, четвороструке, и ниједна не руши носеће налазе; свака је изведена и одмерена на свом месту, па се овде само сабирају. Прва је потврда хипотеза (в. одељак III): уместо „доказано“ ваљало би рећи да је показана оперативност оквира, а узрочни језик калибрисати као релациони. Друга је поновљивост знаковних оцена (одељак V): збирним табелама недостају легенда знакова и исказано правило доделе, док изостанак другог оцењивача овде није мана. Трећа је положај истраживача (одељак V): дугогодишњи рад у установи-обрађивачу свих анализираних планова тражи изричиту рефлексивну изјаву и обелодањивање, иако је упућеност практичара овде предност а не доказана пристрасност. Четврта је научни апарат (одељак X): непотпун попис, наводи под наводницима претежно без стране и недоследно навођење члана и става.

Изнад свега тога стоји једна правилност коју ваља именовати: рад је поузданији у ономе што преноси и мери него у ономе што закључује и уопштава, а највећи део онога што треба поправити већ је негде у раду тачно урађено или поштено ограђено — само на погрешном месту, недоследно спроведено или изражено прејаким језиком.

У евентуалном монографском издању или наставку истраживања најплодније би, по оцени овог осврта, биле четири измене. Прво, уз збирне табеле исписати легенду знакова и правило доделе (и, где је могуће, приложити кодну шему и табелу примедаба), чиме би главни налази постали независно проверљиви. Друго, калибрисати тон закључака — хипотезе о изводљивости изразити као показану оперативност, узрочне глаголе као релације, а закључке о пракси одлучивања изричито омеђити на анализирани случај, у складу с методолошком скромношћу коју рад сам преузима. Треће, унети изричиту рефлексивну изјаву о положају истраживача и о односу према Урбанистичком заводу Београда, и правну оцену да је измена донета „без формалног законског основа“ (стр. 131) поткрепити прописом или преформулисати као хронолошко запажање. Четврто, довршити апарат — допунити попис недостајућим јединицама, додати стране уз дословне наводе и ускладити називе, ознаке члана/става и годину појединих измена. Уз ту врсту редакције — која у највећем делу не тражи ново истраживање него доследно спровођење онога што је рад већ започео — ова дисертација остаје вредан и употребљив допринос, чији би аналитички оквир и налази имали шта да кажу и домаћем законодавцу и стручном читаоцу изван уже теме.

Литература

Предмет осврта

Граовац, Ана С., *Промена јавног интереса у култури планирања у Србији на нивоу генералног урбанистичког плана* [докторска дисертација]. Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 2024. (НаРДуС.)

Реферат Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације Ане Граовац, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, 14. мај 2024.

Метод студије случаја и упоредно-историјски нацрт

Flyvbjerg, B., „Five Misunderstandings About Case-Study Research“, *Qualitative Inquiry* 12(2), 2006, 219–245. DOI 10.1177/1077800405284363.

Yin, R. K., *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6. изд.). Thousand Oaks: SAGE, 2018.

Gerring, J., *Case Study Research: Principles and Practices* (2. изд.). Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Stake, R. E., *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks: SAGE, 1995.

Mahoney, J. & Rueschemeyer, D. (ур.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Groat, L. & Wang, D., *Architectural Research Methods* (2. изд.). Hoboken: Wiley, 2013.

Квалитативни нацрт и хипотезе

Creswell, J. W. & Creswell, J. D., *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (5. изд.). Los Angeles: SAGE, 2018.

Maxwell, J. A., *Qualitative Research Design: An Interactive Approach* (3. изд.). Thousand Oaks: SAGE, 2013.

Преглед литературе

Snyder, H., „Literature review as a research methodology: An overview and guidelines“, *Journal of Business Research* 104, 2019, 333–339. DOI 10.1016/j.jbusres.2019.07.039.

Grant, M. J. & Booth, A., „A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies“, *Health Information & Libraries Journal* 26(2), 2009, 91–108. DOI 10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x.

Page, M. J. и др., „The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews“, *BMJ* 372:n71, 2021. DOI 10.1136/bmj.n71.

Анализа садржаја и оцена планова

Krippendorff, K., *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (4. изд.). Thousand Oaks: SAGE, 2018.

Schreier, M., *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE, 2012.

Stevens, M. R., Lyles, W. & Berke, P. R., „Measuring and Reporting Intercoder Reliability in Plan Quality Evaluation Research“, *Journal of Planning Education and Research* 34(1), 2014, 77–93. DOI 10.1177/0739456X13513614.

Braun, V. & Clarke, V., „One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis?“, *Qualitative Research in Psychology* 18(3), 2021, 328–352. DOI 10.1080/14780887.2020.1769238.

Положај истраживача, рефлексивност и интегритет

Dwyer, S. C. & Buckle, J. L., „The Space Between: On Being an Insider-Outsider in Qualitative Research“, *International Journal of Qualitative Methods* 8(1), 2009, 54–63. DOI 10.1177/160940690900800105.

Mercer, J., „The challenges of insider research in educational institutions“, *Oxford Review of Education* 33(1), 2007, 1–17. DOI 10.1080/03054980601094651.

Berger, R., „Now I see it, now I don’t: researcher’s position and reflexivity in qualitative research“, *Qualitative Research* 15(2), 2015, 219–234. DOI 10.1177/1468794112468475.

Schön, D. A., *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books, 1983.

ALLEA, *The European Code of Conduct for Research Integrity — Revised Edition*. Berlin: ALLEA, 2023.

Етика истраживања и подаци о личности

ESRC, *Framework for Research Ethics* (Updated January 2015). Swindon: Economic and Social Research Council, 2015.

Закон о заштити података о личности, „Службени гласник РС“, бр. 87/2018 (чл. 4).

Навођење, апарат и језик

Јединствена методолошка правила за израду прописа, „Службени гласник РС“, бр. 21/2010 (чл. 25).

Publication Manual of the American Psychological Association (7. изд.). Washington: APA, 2020.

The Chicago Manual of Style (17. изд.). Chicago: University of Chicago Press, 2017.

Пешикан, М., Јерковић, Ј. & Пижурица, М., *Правопис српскога језика* (измењено и допуњено издање). Нови Сад: Матица српска, 2010.

Прћић, Т., *Нови транскрипциони речник енглеских личних имена* (2. изд.). Нови Сад: Змај, 2008.

Формални оквир и акти Универзитета у Београду (важећи у априлу 2024)

Правилник о докторским студијама на Универзитету у Београду, „Гласник Универзитета у Београду“, бр. 191/2016 … 241/2022 (пречишћен текст, окт. 2022).

Упутство о облику и садржају докторске дисертације која се брани на Универзитету у Београду.

Кодекс професионалне етике Универзитета у Београду, „Гласник Универзитета у Београду“, бр. 193, 2016 (донет 22. јуна 2016; чл. 22).